

Een 'redelijke' pedagogiek?

Replik op Imelmans reactie

D. HUIZINGA

Voorwoord

Het opstel waar Imelman op reageert heb ik geschreven op grond van mijn bezwaren tegen Imelmans opvatting, dat de veronderstelde vooronderstellingen van zijn 'rationeel personalisme' door ieder weldenkend mens noodzakelijk aanvaard moeten worden. Ik heb geprobeerd Imelmans geloof op diverse wijzen te relativiseren: epistemologisch, logisch, cultuurhistorisch en antropologisch. Het feit dat ik meen 'goede' redenen te hebben met Imelman van mening te verschillen, wordt door hem direct aangegrepen als inconsistentie. Ik zou de overtuigingskracht van argumenten aanvaarden en tegelijkertijd zijn rationeel personalisme, dat uitgaat van het rationele argument, willen bestrijden. Welnu, juist om deze reden spreek ik van een 'comfortabele positie', wat Imelman opvat als een 'ernstig verwijt'. Ik sluit echter niet uit, dat discussies als deze inderdaad berusten op botsende levensbeschouwingen, principes, taalspelen e.d. en dat dergelijke discussies inderdaad niet zo rationeel beslist kunnen worden als Imelman blijkbaar gelooft.

Een evaluerende benadering van een taalspel kan zich niet steeds beperken tot het object van onderzoek. Zodra we een antwoord willen op de vraag naar de geldigheid, de waarde of de plaats van een stelsel in onze wereld, hebben we criteria nodig waar het materiaal aan getoetst moet worden. Imelman geeft terecht aan, dat bij mij het criteriumprobleem centraal staat, en ik blijf het betreuren, dat Imelman ook in zijn reactie niet helder is in het verantwoorden van zijn criteria. Mijn vraag waar Imelman zijn normen vandaan haalt blijft onbeantwoord, terwijl mijn gehele betoog om deze vraag draait.

Het kennisprobleem is voor een belangrijk deel een criteriumprobleem en als de 'realist' Imelman over 'kennis' denkt te kunnen spreken, terwijl hij tegelijkertijd de klemtoon legt

op de kloof tussen mens en wereld en op het feit dat onze 'historische' kennis zowel subjectieve als objectieve aspecten heeft, dan zijn er reeds zoveel epistemologische problemen gerezen, dat juist het door Imelman zo verfoeide 'criteriumdenken' hier verhelderend zou kunnen werken. Daarbij denk ik in deze discussie vooral 'heuristisch' over het opstellen van een meer of minder goed te gebruiken rationaliteitsbegrip (kentheoretisch pragmatisme), terwijl Imelman transcendentiaal ontologisch denkt. Als Imelman daarbij echter van mening is, dat zijn opvattingen niets hebben uit te staan met het hegelianisme, dan denk ik dat hij zich vergist. Het onbewuste hegelianisme is overigens wijdverbreid, dat is de list van de rede. Het recht van het 'laatste' woord, dat de redactie mij heeft aangeboden, zal ik vooral gebruiken om deze stelling te verdedigen. Daarbij refereer ik tevens aan Imelman e.a. (1981). De oratie (Imelman, 1980) is vrijwel letterlijk in dit boekje terug te vinden.

1 De evidentie van het 'rationalisme'

De vooronderstellingen van Imelmans 'realistische opvatting over de mens en de wijze waarop hij de wereld tracht te kennen, te waarden en te behandelen' (Imelman, 1981, p. 17) corresponderen m.i. met het a priori van de geesteswetenschap, dat Litt (1980, p. 30) beschrijft als het vermogen van het subject te denken. De mogelijkheid de wereld te kennen en hier over te communiceren vormt het a priori, dat 'das ganze Grundgerüst des geistig-menschlichen Seins' (Litt, 1980, p. 36) bepaalt. 'Lebenserfahrung' vooronderstelt de mogelijkheid van 'Erlebnis', 'Ausdruck' en 'Verstehen'. Deze drie begrippen verhelderen 'das ganze Gefüge des Lebens, das sich in dieser Wissenschaft auf sich selbst besinnt, und damit das Gefüge derjenigen Wirklichkeit, an der diese Wissenschaft ihren Gegenstand hat.' Wie deze begrippen overziet, 'dem kann es nicht zweifelhaft sein, dass in ihm in der Tat die Grundstruktur alles wahrhaft menschlichen Daseins aufgedeckt ist' (Litt, 1980, p. 36). Litt

wijst daarbij zelf met instemming op Hegel (Litt, 1980, p. 63; 1964, p. 117), bij wie we een overeenkomstige redenering aantreffen. Volgens Hegel (1975, I, p. 13, 14) kunnen we ons niet bevrijden van het denken zelf. De zelfbezinning is daarom de 'Grundbestimmung seiner Wirklichkeit' (Hegel, 1975, I, p. 16). Het gaat daarbij om het klassieke adagium 'erkenne dich selbst' (Hegel, 1969, p. 311), waarbij kennen en bewustzijn niet onderscheiden worden. Dat ook Descartes het cogito gelijkstelt met bewustzijn (zie Hegel, 1969, p. 99) was reeds duidelijk. De evidentie van het cogito ontstaat ook bij hem op grond van de introspectie, de zelfbezinning, waarbij het subject denkend de voorwaarden voor het denken inziet. De overeenkomst tussen Descartes, Hegel, Litt en Imelman is op dit punt m.i. niet te verwaarlozen.

De evidentie die ik probeer te ontkennen betreft niet alleen het *reële* vóórkomen van dit rationalisme, maar heeft vooral betrekking op de door Imelman gestelde *plicht* de mogelijkheid ervan tot uitgangspunt te nemen in de pedagogie(k).

2 Een metafysica

Uitgesproken hegeliaans is de stelling dat de rede de enige instantie is, die de zin van iets kan bepalen (Imelman, 1981, p. 25). Het rationele gesprek is niet bedreigend voor dit rationeel personalisme, want het bevestigt voortdurend de vooronderstellingen van dit geloof. De cirkel is daarmee gesloten. Wel bedreigend is de stelling, dat Imelman hiermee een keuze zou hebben gemaakt, maar dat laatste wijst hij af, omdat hij, paradoxaal genoeg, stipuleert dat een keuze niet meer ter discussie kan staan (Imelman, 1981, p. 18).

'De enig denkbare' (Imelman, 1981, p. 19; curs. D.H.) manier om het gesprek te kunnen voortzetten, is de kennistheoretische en antropologische uitgangspunten van Imelman aanvaarden (Imelman, 1981, p. 19). Ter illustratie: 'Niet alleen de voor iedereen direct herkenbare buitenwereld, maar ook mijn eigen lichamelijke en psychische toestand kan het voorwerp van mijn bewustzijn vormen. Anders gezegd: ik kan er kennis van dragen' (Imelman, 1981, p. 19).

Litt, waar Imelman zich zo graag op beroept, verwoordt dit alles wat geesteswetenschappelijker: 'Wir erkennen so in dem, was die empiri-

sche Geisteswissenschaft in der ganzen Breite ihrer Arbeit voraussetzt, nichts Geringeres als eine in ihren Grundzügen *eindeutig festliegende Metaphysik.*' (Litt, 1980, p. 43).

Een dergelijke metafysica zou zich bij Imelman kunnen presenteren onder de hegeliaanse slagzin: 'Was vernünftig ist, das ist wirklich, und was wirklich ist, das ist vernünftig' (Hegel, 1976, p. 24).

3 Het historisme

Alle kennis is volgens Imelman (1981, p. 140, 146) historisch en dus betrekkelijk. Hegel zegt het zoveel aardiger: 'Das Wahre ist der bacchantische Taumel an dem kein Glied nicht trunken ist' (Hegel, 1952, p. 39). De beperkte betekenis van onze kennis is echter slechts vast te stellen met behulp van een hoger criterium, dat niet lijdt aan deze historiciteit. Logisch gezien schuilt er in dergelijke uitspraken een contradictie. Hegel wist dit. Hij redeneerde daarom terug. Slechts vanuit het absolute weten kon hij de historie reconstrueren. 'Nur aus dem Kelche dieses Geisterreichs, schäumt ihm seine Unendlichkeit' (Hegel, 1952, p. 564). Dat is de reden, dat Hegel de rede boven de zede moest plaatsen (Hegel, 1969, p. 451, 453). Imelman blijft bij dit alles contradicto- risch verstrikt in het voorlopige. Hij vormt slechts een moment uit de ontwikkeling van de geest, waarbij hij zich, en nu *ondanks* Litt (1964, p. 89; p. 118; 1980, p. 67), concentreert op een microniveau, dat de maatschappelijke achtergronden van zijn keuze voor opvoeding als bezinning onbesproken laat (Vgl. Van Kemenade, 1981, p. 18, 23, 96, 490 e.v.).

4 Normen en werkelijkheid

Imelmans interpretatie van de Sein-Sollenproblematiek is aantoonbaar hegeliaans van oorsprong. Dit 'realisme' was van belang in de vorige eeuw, toen Hegel had af te rekenen met het subjectief idealisme van Kant, Schelling en Fichte. Voor ons is het echter een anachronisme. Van belang daarbij is het volgende onderscheid.

Voor al Popper, Lakatos en Kuhn weten we, dat 'feiten' zich slechts voordoen binnen een theoretisch kader. Er kan geen sprake zijn van een tegenstelling tussen feiten en normen, omdat er zonder normen geen feiten bestaan. Dit kennistheoretisch inzicht is niet hegeliaans

met kantiaans van oorsprong. Dit in tegenstelling tot de mening van Litt en Imelman, dat ik pas weet wat opvoeden is, als ik weet wat opvoeding behoort te zijn. Bij moderne rationalisten gaat het om een kentheoretisch nominalisme, terwijl hegelianen normatief ontologisch denken. Imelman verwert de nominalistische benadering van de opvoeding¹, zoals bv. Brezinka die voorstelt, omdat die zou leiden tot willekeur (Imelman, 1981, p. 140, 141). Daarbij lijkt Imelman vooral het middeleeuws nominalisme uit de universalienstrijd op het oog te hebben en niet het popperiaans nominalisme, dat methodologisch in plaats van metafysisch, en *realistisch* in plaats van willekeurig van aard is (Popper, 1974, Vol. II, p. 290).

Ook de Sein-Sollen relatie wordt door Hegel en Imelman te simplistisch geïnterpreteerd. De mening dat een traditioneel-normatieve pedagogiek tot indoctrinatie leidt, is niet gefundeerd. Voorstanders van een expliciet levensbeschouwelijke opvoeding komen niet tot praktische beslissingen door deze af te leiden uit onaantastbare normen, maar gebruiken hun overtuigingen als regulatief principe bij de inhoudelijke discussie over opvoeding en onderwijs (Gilhuis, 1971; Perquin, 1964; Waterink, 1958, p. 31-56). Er is bij hen sprake van een dialectisch verband tussen beginsel en werkelijkheid op analoge wijze als bij Litt (1980, p. 27) of Imelman, die zijn geloof in een redelijke pedagogiek ook als maatstaf gebruikt in de pedagogische discussie (Imelman, 1981, p. 24). Het gaat in de normatieve pedagogiek niet per definitie om starre uitgangspunten, want 'wie zijn beginsel goed beleeft, is altijd opnieuw aan het beginnen.' (Waterink, 1958, p. 56).

De mening dat een empirisch-analytische opvoedingswetenschap in combinatie met een daarvan te onderscheiden normatieve filosofie moet leiden tot indoctrinatie, is evenmin gefundeerd. Een empiricus als Brezinka onderscheidt filosofie slechts van wetenschap om bij de rationale verantwoording van uitspraken geen misverstand te laten bestaan over de kwaliteit ervan (Brezinka, 1978, p. 30). Van een rechtlijnige middel-doelbepaling is bij hem geen sprake. Hij wijst juist op de gecompliceerdheid van deze relatie, wat een naïef planningsoptimisme in de weg staat (Brezinka, 1978, p. 165, 166). Op macroniveau ligt er een overeenkomstig probleem in de relatie tussen onderwijsonderzoek en onderwijsbeleid. De empirische benadering bij Van Kemenade

(1981, p. 462-490) leidt tot de conclusie, dat bij de besluitvorming 'uiteindelijk argumenten van normatieve aard de doorslag (zullen) geven. Feiten kunnen visies ondersteunen of weerleggen, maar deze niet vervangen. Onderwijsbeleid blijft daarom voorwerp van politieke zorg' (Van Kemenade, 1981, p. 489). Een dergelijke conclusie leidt zeker niet onafwendbaar tot 'indoctrinatie', zoals Imelman ons wil doen geloven, want de 'politieke zorg' (cq. normatieve filosofie) betekent aanhoudende discussie niet op grond van, maar *met behulp van* 'kennis'. De rede staat noodzakelijk onder de zede!

Dat het in schijn plaatsen van de rede boven de zede, zoals Imelman doet, tot ongewenste situaties kan leiden, blijkt overigens uit het verslag van een 'onderzoek', dat Imelman op deze grondslag uitvoerde. Het mislukken van dit 'onderzoek' (Imelman, 1981, p. 179 e.v.) is m.i. vooral te wijten aan een te dogmatisch vasthouden aan de vooronderstellingen van een bepaalde opvatting over de rol die 'kennis' zou moeten hebben in de opvoeding. Imelmans rationalistisch regelsysteem bleek eenvoudig niet adequaat te zijn binnen de leefwereld in kwestie. Dit onderzoek bevestigt daarmee impliciet het bestaan van 1. een onderscheid tussen normen en werkelijkheid; 2. een onderscheid tussen descriptie en prescriptie; 3. de incommensurabiliteit van de diverse regelsystemen. Imelmans leer onderscheidt zich in dit opzicht niet van andere normatief pedagogische systemen.

Noot

1. Merkwaardig genoeg verdedigt Imelman soms het conventionalisme! Als het hem zo uitkomt stelt hij voor een discipline identiteit te geven op grond van 'het functioneren van een naam.' (Imelman, 1975^b, p. 69).

Toegevoegde literatuur

- Gilhuis, T. M., *Profiel van een school met de bijbel*. Kampen: 1971.
 Imelman, J. D., Afscheid van de pedagogische antropologie? *Pedagogische Studiën*, 1975^b, 52, 69-76.
 Imelman, J. D. e.a., *Jenaplan, wel en wee van een schoolpedagogiek*. Nijkerk: 1981.
 Kemenade, J. A. van (red.), *Onderwijs, Bestel en Beleid*. Groningen: 1981.
 Perquin, N., *Pedagogiek*. Roermond: 1964.
 Waterink, J., *Theorie der opvoeding*. Kampen: 1958.

Manuscript aanvaard 23-2-'81